ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Xurramova Nigina Sattorali qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

xurramovanigina91@gmail.com

KORPORATIV BOSHQARUVDA INTEGRATSIYALASHGAN BOSHQARUV TIZIMINING KOMPLEKS MODELI (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001 VA ISO 37001 STANDARTLARI ASOSIDA)

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot zamonaviy korporativ boshqaruv tizimlarida integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT)ning institutsional takomillashuv vositasi sifatidagi o'rnini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda ISO tomonidan ishlab chiqilgan ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001 va ISO 37001 standartlarining integratsiyasi orqali boshqaruv samaradorligi, risklarni boshqarish va institutsional ishonchlilikka ta'siri kompleks tahlil qilindi. Metodologik jihatdan tizimli, institutsional va riskga asoslangan yondashuvlardan foydalanildi. Natijalar IBT korporativ boshqaruvni fragmentar modeldan integratsiyalashgan, moslashuvchan va shaffof tizimga takomillashuv qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi, korporativ boshqaruv, ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001, ISO 37001, institutsional takomillashuv, risk menejmenti, ESG, compliance.

Abstract. This study aims to determine the role of the Integrated Management System (IMS) as a tool of institutional transformation in modern corporate governance systems. The research provides a comprehensive analysis of the impact of integrating ISO standards—ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001, and ISO 37001—on management efficiency, risk management, and institutional reliability. From a methodological perspective, systemic, institutional, and risk-based approaches were employed. The results demonstrate that IMS transforms corporate governance from a fragmented model into an integrated, flexible, and transparent system.

Keywords: Integrated Management System, corporate governance, ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001, ISO 37001, institutional transformation, risk management, ESG, compliance.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy tizimlarning murakkablashuvi va global integratsiyaning chuqurlashuvi korporativ boshqaruv tizimlariga nisbatan yangi talablarni shakllantirmoqda. An'anaviy boshqaruv yondashuvlari ko'pincha fragmentar xarakterga ega bo'lib, ular sifat, ekologiya, xavfsizlik va etik boshqaruv kabi muhim yo'nalishlarni alohida-alohida boshqarishni nazarda tutadi. Bu esa resurslarning samarasiz taqsimlanishiga va risklarning to'liq nazorat qilinmasligiga olib keladi.

Mazkur muammoni hal etishda integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. IBT turli boshqaruv standartlarini yagona institutsional platformaga birlashtirish orqali boshqaruv jarayonlarining sinergiyasini ta'minlaydi.

Xususan, ISO tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar IBTning metodologik asosini tashkil etadi. Jumladan:

— ISO 9001 — sifat menejmenti va mijozga yo‘naltirilganlikni ta’minlaydi;
— ISO 14001 — ekologik barqarorlikni boshqaradi;
— ISO 45001 — mehnat xavfsizligi tizimini shakllantiradi;
— ISO 50001 — energiya samaradorligini oshiradi;
— ISO 37001 — korrupsiyaga qarshi boshqaruvni institutsionallashtiradi.

Ushbu standartlarning integratsiyasi natijasida tashkilotlarda nafaqat boshqaruv samaradorligi**,** balki boshqaruvning shaffofligi, hisobdorligi va etikligi ham ta’minlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — IBTning korporativ boshqaruv tizimidagi institutsional va strategik rolini ilmiy asoslash hamda uning samaradorlikka ta’sirini aniqlashdan iborat.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot kompleks metodologik yondashuv asosida olib borildi.

Quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi:

— Tizimli yondashuv — IBT komponentlarini yagona tizim sifatida tahlil qilish;
— Institutsional yondashuv — boshqaruv tizimlarining tashkilot ichidagi formal va noformal institutlarga ta’sirini baholash;
— Komparativ tahlil — alohida va integratsiyalashgan tizimlarning samaradorligini solishtirish;
— Riskga asoslangan yondashuv — ISO standartlari orqali risklarni boshqarish mexanizmlarini aniqlash;
— Ilmiy adabiyotlar sintezi — xalqaro tajriba va nazariy qarashlarni umumlashtirish.

Tadqiqot predmeti — IBTning korporativ boshqaruv samaradorligiga ta’siri, obyekti — zamonaviy tashkilotlarning boshqaruv tizimlari.

Asosiy va taxliliy qism

Zamonaviy korporativ boshqaruv tizimlarida fragmentar yondashuvlardan integratsiyalashgan boshqaruv modeliga o‘tish global tendensiyaga aylanib bormoqda. Bu jarayon biznes muhitining murakkablashuvi, tartibga solish talablari kuchayishi va manfaatdor tomonlar kutishlarining ortishi bilan izohlanadi. Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) ISO 9001 (sifat menejmenti), ISO 14001 (ekologik menejment), ISO 45001 (mehnat xavfsizligi va salomatligi), ISO 50001 (energiya menejmenti) hamda ISO 37001 (korrupsiyaga qarshi boshqaruv) standartlari asosida shakllanib, tashkilotlarning barqaror rivojlanishi va institutsional mustahkamligini ta’minlovchi kompleks model hisoblanadi.

So‘nggi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha 1,3 milliondan ortiq tashkilot ISO 9001 sertifikatiga ega bo‘lib, bu uning eng keng tarqalgan boshqaruv standarti ekanligini ko‘rsatadi. ISO 14001 sertifikatlari soni 400 mingdan oshgan bo‘lib, ekologik mas’uliyatning ortib borayotganini tasdiqlaydi. ISO 45001 standarti joriy etilganidan buyon sanoat tarmoqlarida tez sur’atlar bilan kengaymoqda, bu esa mehnat xavfsizligiga e’tibor kuchayganini bildiradi. Shu bilan birga, ISO 50001 energiya samaradorligini oshirish va xarajatlarni kamaytirish maqsadida tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda. ISO 37001 esa nisbatan yangi standart bo‘lishiga qaramay, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda korrupsiyaga qarshi kurashish vositasi sifatida jadal ommalashmoqda.

Mazkur standartlarning yagona tizimga integratsiyasi tashkilotlarga boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, funksional takrorlanishlarni kamaytirish va strategik hamda operatsion maqsadlarni uyg‘unlashtirish imkonini beradi. ISO tomonidan joriy etilgan High-Level Structure (HLS) modeli standartlarning umumiy tuzilmasini birxillashtirib, ularning o‘zaro integratsiyasini sezilarli darajada osonlashtiradi. Natijada IBTni joriy etgan tashkilotlarda boshqaruv sifati oshadi, xalqaro talablar bilan moslik kuchayadi va manfaatdor tomonlar ishonchi mustahkamlanadi.

Shuningdek, raqamli takomillashuv IBT samaradorligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. ERP tizimlari, sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlili vositalari orqali real vaqt rejimida monitoring, audit va risklarni boshqarish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa tashkilotlarga tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT)ni joriy etish korporativ boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, boshqaruv jarayonlarining optimalligi ortib, takrorlanuvchi funksiyalar qisqaradi hamda qaror qabul qilish tezligi oshadi. Bu esa tashkilotning umumiy operatsion samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

IBTning muhim jihatlaridan biri risklarni kompleks boshqarish imkoniyatidir. Mazkur tizim doirasida sifat bilan bog‘liq risklar ISO 9001 orqali, ekologik risklar ISO 14001 asosida, mehnat xavfsizligi bilan bog‘liq xavflar ISO 45001 yordamida, energiya bilan bog‘liq risklar ISO 50001 orqali hamda korrupsion risklar ISO 37001 standartlari orqali samarali boshqariladi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv tashkilotda risklarni tizimli ravishda aniqlash, baholash va kamaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, IBTning joriy etilishi shaffoflik va institutsional rivojlanishni ta’minlaydi. Ayniqsa, ISO 37001 standartining integratsiyasi ichki audit va nazorat tizimini kuchaytiradi, korrupsiya holatlarini kamaytiradi hamda tashkilotning institutsional ishonchliligini oshiradi. Bu esa manfaatdor tomonlar, jumladan investorlar va hamkorlar ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Natijalar shuni ham ko‘rsatadiki, IBT zamonaviy ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillari bilan to‘liq uyg‘unlashadi. Xususan, ekologik komponent ISO 14001 va ISO 50001 orqali, ijtimoiy komponent ISO 45001 orqali hamda boshqaruv komponenti ISO 9001 va ISO 37001 orqali ta’minlanadi. Shu tariqa, IBT nafaqat ichki boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki tashkilotning barqaror rivojlanish strategiyasini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari integratsiyalashgan boshqaruv tizimini (IBT) korporativ boshqaruvning muhim evolyutsion bosqichi sifatida tasdiqlaydi. IBT nafaqat boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki boshqaruv tizimining institutsional barqarorligini ham mustahkamlaydi. Fragmentar boshqaruvdan integratsiyalashgan modelga o‘tish tashkilotlarda strategik muvofiqlikni ta’minlab, qaror qabul qilish jarayonlarini yanada izchil va asosli qiladi.

Shuningdek, IBTning joriy etilishi tashkilotlarda boshqaruv madaniyatini yangi bosqichga olib chiqadi. Jarayonlarga tizimli yondashuv, doimiy takomillashtirish (continuous improvement) tamoyillarining qo‘llanilishi va manfaatdor tomonlar bilan samarali kommunikatsiya tashkilotning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

ISO 37001 standartining integratsiyasi esa tashkilotlarda etik va huquqiy mexanizmlarni kuchaytirib, korrupsiyaga qarshi samarali tizimni shakllantiradi. Ushbu standart doirasida risklarni baholash, ichki nazorat, xodimlarni xabardor qilish va javobgarlik mexanizmlari takomillashadi. Natijada tashkilot ichida “nol tolerantlik” (zero tolerance) siyosati shakllanib, korrupsion holatlarning oldi olinadi.

Mazkur jihatlar ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga xizmat qiladi.

Xalqaro investorlar va hamkorlar uchun shaffof va ishonchli boshqaruv tizimining mavjudligi muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, IBTning ESG tamoyillari bilan uyg‘unligi tashkilotlarni global barqaror rivojlanish kun tartibiga moslashtiradi. Bu esa nafaqat ichki samaradorlikni oshiradi, balki tashkilotning ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytiradi va uning imijini yaxshilaydi.

1-jadval.

Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) doirasida ISO standartlarining global statistik ko‘rsatkichlari

№	ISO standarti	Yo‘nalishi	Sertifikatlar soni (so‘nggi ma’lumotlar)	O‘sish tendensiyasi	IBTdagi roli
1	ISO 9001	Sifat menejmenti	1 300 000+	Barqaror yuqori	Asosiy boshqaruv tizimi, jarayonlar optimalligi
2	ISO 14001	Ekologik menejment	400 000+	O‘sishda davom etmoqda	Ekologik barqarorlik va ESG (E)
3	ISO 45001	Mehnat xavfsizligi	200 000+	Tez o‘smoqda	Xodimlar xavfsizligi va ESG (S)
4	ISO 50001	Energiya menejmenti	70 000+	Barqaror o‘sish	Energiya samaradorligi
5	ISO 37001	Korrupsiyaga qarshi	10 000+	Eng tez rivojlanayotgan	Shaffoflik va ESG (G)

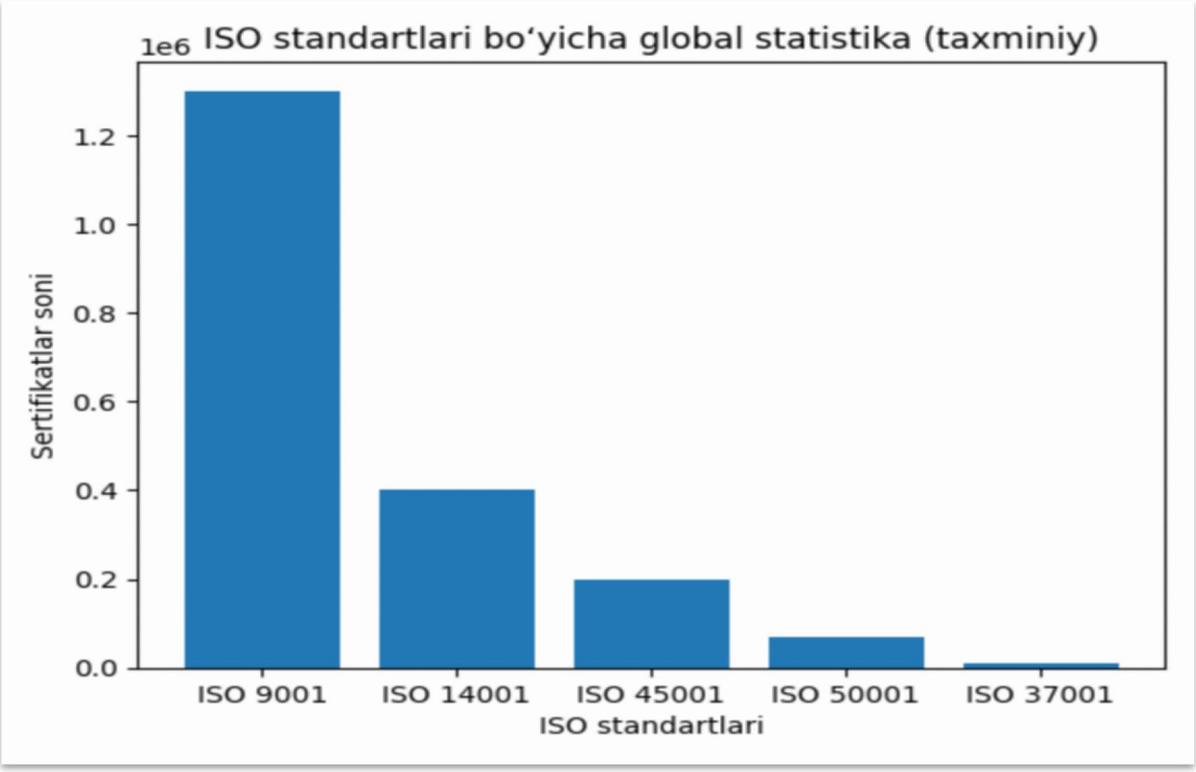
Manba: International Organization for Standardization (ISO) Survey of Certifications (so‘nggi yillik hisobotlar asosida tuzildi).

Jadvalda keltirilgan statistik ma’lumotlar xalqaro miqyosda ISO standartlarining qo‘llanish darajasi va ularning integratsiyalashgan boshqaruv tizimidagi (IBT) ahamiyatini kompleks tarzda aks ettiradi. Eng yuqori ulushga ega bo‘lgan ISO 9001 standarti tashkilotlarda sifat menejmenti tizimining universal asosini shakllantirib, IBTning markaziy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. ISO 14001 va ISO 50001 standartlarining kengayib borayotgan qo‘llanilishi ekologik barqarorlik va energiya samaradorligining global darajada ustuvor yo‘nalishga aylanganini ko‘rsatadi.

ISO 45001 standarti bo‘yicha o‘sish dinamikasi mehnat xavfsizligi va xodimlar salomatligiga bo‘lgan e’tiborning ortib borayotganini ifodalaydi, bu esa ayniqsa sanoat va ishlab chiqarish sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur statistik ko‘rsatkichlar shuni tasdiqlaydiki, IBT nafaqat alohida standartlarni birlashtiradi, balki ularni yagona strategik boshqaruv modeliga integratsiya qilish orqali sinergetik samaraga erishishni ta’minlaydi. Natijada tashkilotlarda resurslardan samarali foydalanish, operatsion xarajatlarni kamaytirish, boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish va risklarni oldindan aniqlash imkoniyatlari kengayadi.

Bundan tashqari, jadvaldagi ma’lumotlar IBTning zamonaviy ESG (Environmental, Social, Governance) konsepsiyasi bilan uzviy bog‘liqligini ham ko‘rsatadi. Xususan, ekologik yo‘nalish (ISO 14001, ISO 50001), ijtimoiy omillar (ISO 45001) va boshqaruv komponenti (ISO 9001, ISO 37001) o‘zaro uyg‘unlashgan holda tashkilotning barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantiradi.

1-rasm. ISO standartlari bo‘yicha global sertifikatlash statistikasi(taxminiy).

Manba: International Organization for Standardization (ISO) Survey of Certifications (so‘nggi yillik hisobotlar asosida tuzilgan).

Ushbu diagramma integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) tarkibiga kiruvchi asosiy ISO standartlarining global miqyosdagi tarqalish darajasini aks ettiradi. Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, ISO 9001 standarti eng keng joriy etilgan bo‘lib, u sifat menejmenti tizimining universal asosini tashkil etadi. ISO 14001 va ISO 45001 standartlari o‘rta darajada keng tarqalgan bo‘lib, ular ekologik barqarorlik hamda mehnat xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

ISO 50001 standarti energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lsa, ISO 37001 nisbatan kamroq joriy etilganiga qaramay, eng tez rivojlanayotgan standartlardan biri hisoblanadi. Bu esa tashkilotlarda korrupsiyaga qarshi boshqaruv va “compliance” tizimlariga bo‘lgan talab ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, diagramma IBTning zamonaviy korporativ boshqaruvda muhim o‘rin tutishini, shuningdek, uning ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillari bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Integratsiyalashgan boshqaruv tizimi (IBT) zamonaviy korporativ boshqaruvning eng samarali va istiqbolli modelidir. U turli boshqaruv standartlarini yagona tizimga birlashtirish orqali tashkilot faoliyatining barcha yo‘nalishlarini qamrab oladi hamda boshqaruv jarayonlarining yaxlitligini ta’minlaydi.

Birinchidan, ISO standartlarining integratsiyasi boshqaruv tizimining barqarorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Yagona tizim asosida boshqaruv jarayonlari optimallashtiriladi, resurslardan foydalanish samaradorligi ortadi va strategik hamda operatsion maqsadlar o‘rtasidagi uyg‘unlik ta’minlanadi.

Ikkinchidan, ISO 37001 standartining joriy etilishi korrupsiyaga qarshi boshqaruvni institutsional darajada mustahkamlaydi. Ushbu standart orqali tashkilotlarda “compliance” tizimi rivojlanadi, ichki nazorat va audit mexanizmlari kuchayadi hamda shaffoflik darajasi oshadi. Natijada korrupsion risklar kamayib, tashkilotning ichki va tashqi ishonchliligi ortadi.

Uchinchidan, IBT zamonaviy ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillariga to‘liq mos keluvchi universal boshqaruv modeli sifatida shakllanadi. Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv komponentlarining integratsiyasi tashkilotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi va uning global bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

To‘rtinchidan, IBTning joriy etilishi risklarni boshqarish tizimini takomillashtiradi. Turli yo‘nalishlardagi risklar yagona yondashuv asosida aniqlanadi, baholanadi va kamaytiriladi, bu esa tashkilot faoliyatining uzluksizligini ta’minlaydi.

Beshinchidan, raqamli takomillashuv bilan uyg‘unlashgan holda IBT boshqaruvning zamonaviy shakliga aylanmoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish real vaqt rejimida monitoring, tahlil va qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, IBT nafaqat boshqaruv samaradorligini oshiruvchi vosita, balki tashkilotning institutsional rivojlanishi, investitsion jozibadorligi va xalqaro standartlarga moslashuvini ta’minlovchi strategik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. International Organization for Standardization, ISO 9001: Quality Management Systems, Geneva, 2015.
2. International Organization for Standardization, ISO 14001: Environmental Management Systems, Geneva, 2015.
3. International Organization for Standardization, ISO 45001: Occupational Health and Safety Management Systems, Geneva, 2018.
4. International Organization for Standardization, ISO 50001: Energy Management Systems, Geneva, 2018.
5. International Organization for Standardization, ISO 37001: Anti-Bribery Management Systems, Geneva, 2016.
6. Hoyle, D., ISO 9000 Quality Systems Handbook, Oxford, 2017.
7. Wilkinson, G., Dale, B., Integrated Management Systems, Routledge, 2015.
8. Asif, M. et al., “Integration of Management Systems”, Journal of Cleaner Production, 2019.